વ્યાકરણ

પાઠઃ-૧ સ્વર અને વ્યંજન

ગુજરાતી કક્કો

વ્યંજન

ક	ખ	ગ	ઘ	ઙ
ka	kha	ga	gha	ṅ
ચ	છ	જ	ઝ	ઞ
cha	chha	ja	jha	ya
ટ	ઠ	ડ	ઢ	ણ
ta	tha	da	dha	na
ત	થ	દ	ધ	ન
ta	tha	da	dha	na
પ	ફ	બ	ભ	મ
pa	pha	ba	bha	ma
ય	ર	લ	વ	
ya	ra	la	va	
શ	ષ	સ		
sha	sha	sa		

સ્વર

અ	આ
a	aa
ઇ	ઈ
i	ee
ઉ	ઊ
u	oo
એ	ઐ
e	ai
ઓ	ઔ
o	au
અં	અઃ
am/an	aha

KIRIT N PATEL

અલ્પ પ્રાણ	મહા પ્રાણ	અલ્પ પ્રાણ	મહા પ્રાણ	અનુનાસિક	અંત:સ્થ	ઉષ્માક્ષર	ઉષ્માક્ષર	
ક્	ખ્	ગ્	ઘ્	ઙ	---	---	હ્	કંઠ્ય
ચ્	છ્	જ્	ઝ્	ઞ	ય્	શ્		તાલવ્ય
ટ્	ઠ્	ડ્	ઢ્	ણ્	ર્	ષ્	ળ્	મુર્ધન્ય
ત્	થ્	દ્	ધ્	ન્	લ્	સ્		દંત્ય
પ્	ફ્	બ્	ભ્	મ્	---	---	---	ઓષ્ઠ્ય

(1)	અંગરક્ષક :	(ખ)	અં + ગ્ + અ + ર્ + અ + ક્ + ષ્ + અ + ક્
(2)	અક્ષાંશ :	(ગ)	અ + ક્ + ષ્ + આં + શ્
(3)	નક્ષત્ર :	(ઘ)	ન્ + અ + ક્ + ષ્ + અ + ત્ + ર્ + અ
(4)	છત્રપતિ :	(ક)	છ્ + અ + ત્ + ર્ + અ + પ્ + અ + ત્ + ઈ
(5)	ક્ષેત્ર :	(ઘ)	ક્ + ષ્ + એ + ત્ + ર્ + અ
(6)	ગણિતજ્ઞ :	(ખ)	ગ્ + અ + ણ્ + ઈ + ત્ + અ + જ્ + ઞ્ + અ
(7)	જ્ઞાતિ :	(ક)	જ્ + ઞ્ + આ + ત્ + ઈ
(8)	યજ્ઞચિત્ર :	(ઘ)	ય્ + અ + જ્ + ઞ્ + અ + ચ્ + ઈ + ત્ + ર્ +

દેવનાગરી લિપિચિહ્નનો પ્રયોગ : દ-द

જોડાક્ષર	ઉદાહરણ	શબ્દ	ધ્વનિશ્રેણી
દ્ + દ = દ્દ	મુદ્દો, રદ્દી, મુદ્દલ, તદ્દન, હોદ્દો	મુદ્દો	મ્ + ઉ + દ્ + દ્ + ઓ
દ્ + ધ = દ્ધ	શુદ્ધ, યુદ્ધ, બુદ્ધ, વૃદ્ધ, પદ્ધતિ	શુદ્ધ	શ્ + ઉ + દ્ + ધ્ + અ
દ્ + મ = દ્મ	પદ્મ, છદ્મ	પદ્મ	પ્ + અ + દ્ + મ્ + અ
દ્ + ય = દ્ય	ગદ્ય, પદ્ય, વિદ્યા	વિદ્યા	વ્ + ઈ + દ્ + ય્ + આ
દ્ + ર = દ્ર	ચંદ્ર, ભદ્ર, મુદ્રા, તદ્રૂપ	મુદ્રા	મ્ + ઉ + દ્ + ર્ + આ
દ્ + વ = દ્વ	દ્વિતીય, દ્વિગુ, વિદ્વાન	દ્વિતીય	દ્ + વ્ + ઈ + ત્ + ઈ +
દ્ + ઋ = દૃ	દૃઢ, દૃશ્ય	દૃશ્ય	દ્ + ઋ + શ્ + ય્ + અ

દ સાથે 'ધ' ધ્વનિના જોડાક્ષરને પણ જોવા જોઈએ.

'ધ'ના જોડાક્ષર			
જોડાક્ષર	ઉદાહરણ	શબ્દ	ધ્વનિશ્રેણી
ધ્ + ધ = ધ્ધ	યોધ્ધા, અધ્ધર	અધ્ધર	અ + ધ્ + ધ્ + અ + ર્
ધ્ + ય = ધ્ય	સંધ્યા, અધ્યાપક	સંધ્યા	સ્ + અં + ધ્ + ય્ + આ
ધ્ + ર = ધ્ર	ધ્રુવ, ધ્રુજારી	ધ્રુવ	ધ્ + ર્ + ઉ + વ્
ધ્ + વ = ધ્વ	ધ્વનિ, ધ્વજ	ધ્વજ	ધ્ + વ્ + અ + જ્
ધ્ + ઋ = ધૃ	ધૃતિ, ધૃતરાષ્ટ્ર	ધૃતિ	ધ્ + ઋ + ત્ + ઈ

'શ' ધ્વનિના જોડાક્ષર પણ દેવનાગરી લિપિ અનુસાર થાય છે.

'શ'ના જોડાક્ષર			
જોડાક્ષર	ઉદાહરણ	શબ્દ	ધ્વનિશ્રેણી
શ + ર = શ્ર	શ્રવણ, શ્રદ્ધા, શ્રેયસ	શ્રદ્ધા	શ્ + ર્ + અ + દ્ + ધ્ + આ
શ + વ = શ્વ	શ્વાસ, શ્વેત, શ્વાન	શ્વાન	શ્ + વ્ + આ + ન્
શ્ + ચ = શ્ચ	આશ્ચર્ય, નિશ્ચિત	નિશ્ચિત	ન્ + ઈ + શ્ + ચ્ + ઈ + ત્

હ્ + મ = હ્મ	બ્રહ્મ, બ્રાહ્મણ
હ્ + ન = હ્ન	મધ્યાહ્ન, જાહ્નવી
હ્ + ય = હ્ય	બાહ્ય, સહ્ય
હ્ + ર = હ્ર	હ્રસ્વ, હ્રાસ

(3) પદ્ય : પ્ + અ + દ્ + ય્ + અ

(4) વિદ્વાન : વ્ + ઈ + દ્ + વ્ + આ + ન્

(5) યોધ્ધા : ય્ + ઓ + ધ્ + ધ્ + આ

(6) અધ્યાપક : અ + ધ્ + ય્ + આ + પ્ + અ + ક્

(7) શ્રવણ : શ્ + ર્ + અ + વ્ + અ + ણ્

(8) શ્વેત : શ્ + વ્ + એ + ત્

(9) દ્વિજિહ્વ : દ્ + વ્ + ઈ + જ્ + ઈ + હ્ + વ્ + અ

(10) મૂલ્યહ્રાસ : મ્ + ઊ + લ્ + ય્ + અ + હ્ + ર્ + આ + સ્

- ભાષાનો નાનામાં નાનો ઘટક (એકમ) ધ્વનિ છે.
- ભાષાના આવા ધ્વનિઓને પરંપરાથી ‘સ્વર’ અને
- ‘વ્યંજન’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
-
- સ્વરઃ- જે ધ્વનિઓનો ઉચ્ચાર કોઈ પણ બીજા
- ધ્વનિની સહાય વિના થઈ શકે તે ‘સ્વર’ કહેવાય.
- અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં વગેરે
- સ્વર છે.
-
- વ્યંજનઃ- જેનો ઉચ્ચાર સ્વરની મેળવણીથી થઈ શકે છે તેવા વર્ણને ‘વ્યંજન’ કહે છે.

- ક્+અ = ક   ખ્+આ = ખા   ગ્+ઇ = ગિ   ઘ્+ઈ =ઘી
- ચ્+ઉ= ચુ   છ્+ઊ = છૂ   જ્+એ = જે   ઝ્+ઐ = ઝૌ

- સ્વરના પ્રકારઃ-(૧) સજાતીય સ્વર
- (૨) વિજાતીય સ્વર

- સજાતીય સ્વરઃ- એક જ સ્થાનમાંથી બોલાતા સ્વરો
- પરસ્પર સજાતીય સ્વર કહેવાય. ઉદાહરણઃ અ અને આ, ઇ અની ઈ, ઉ અને ઊ

- વિજાતીય સ્વરઃ- જુદા જુદા સ્થાનેથી બોલાતા
- સ્વરો પરસ્પર વિજાતીય સ્વર કહેવાય.
- ઉ, ઊના વિજાતીય સ્વરો અ,આ,ઇ,ઈ છે.

- વ્યંજનના પ્રકારઃ- (૧) ઘોષ વ્યંજન
- (૨) અઘોષ વ્યંજન
- (3) અનુનાસિક

- ઘોષ વ્યંજનઃ- જે વ્યંજનોના ઉચ્ચારણમાં કોમળતા
- નો રણકો હોય તેને ‘ઘોષ’ વ્યંજન કહે છે. ગ, ઘ, જ,
- ઝ, ડ, ઢ, દ, ધ, બ, ભ, મ, ય, ર, લ, વ, હ, ઘોષ
- વ્યંજન છે

- અઘોષ વ્યંજનઃ- જે વ્યંજનોના ઉચ્ચારણ કર્ણને
- રણકા વિનાના એટલે કે કઠોર લાગે તેને ‘અઘોષ’
- વ્યંજન કહે છે. ક, ખ, ચ, છ, ટ, ઠ, ત, થ, પ, ફ, શ
- ષ, સ અઘોષ વ્યંજન છે.

- અનુનાસિક વ્યંજનઃ- જે વ્યંજનો પોતાના સ્થાન
- ઉપરાંત નાકમાંથી બોલાય તેને ‘અનુનાસિક’ વ્યંજન કહેવાય છે. દા.ત. ઙ, ઞ, ણ, ન, મ

- અક્ષર અને વર્ણઃ- વ્યંજન અને સ્વરની મેળવણીથી
- જે એક ઘટક બને તેને ‘અક્ષર’ કહે છે.
- ક્+અ=ક   ક્+આ=કા   ચ+ઈ=ચી ચ્+ઉ=ચુ
- આમાં, ક, કા, ચી અને ચુ અક્ષર કહેવાય, જ્યારે ક્ અને ચ્ વર્ણો કહેવાય

- *ધ્વનિઓને જોડીને શબ્દ બનાવો:-
- ૧. ધ્ + ઈ + ર્ + અ + જ્ + અ = ધીરજ
- ૨. આ + ર્ + અ + ત્ + ઈ = આરતી
- 3. વ્ + ય્ + અ + ક્ + ત્ + ઇ = વ્યક્તિ
- ૪. વ્ + ઇ + શ્ + વ્ + આ + ન્ + અ + લ્ + અ=
- વિશ્વાનલ
- ૫. દ્ + વ્ + આ + ર્ + અ + ક્ + આ = દ્વારકા

- શબ્દોને ધ્વનિરૂપ લખવાઃ-
- સૂરજ = સ્ + ઊ + ર્ + અ + જ્ + અ
- ભિસ્તી = ભ + ઇ + સ્ + ત્ + ઈ
- સોટી = સ્ + ઓ + ટ્ + ઈ
- ચિંતા = ચ્ + ઇ + ન + ત્ + આ
- જુવાન = જ્ + ઉ + વ્ + આ + ન્ + અ

- સ્વાધ્યાયઃ-
- પ્ર.૧ નીચેના ધ્વનિઓને જોડીને શબ્દ બનાવોઃ-
- ૧. ખ્ + અ + ર્ + અ + ચ્ + ઈ
- ૨. ત્ + અ + ણ્ + અ + ખ્ + ઓ
- 3. ચ્ + ઇ + ન્ + અ + ગ્ + આ + ર્ + ઈ
- ૪. મ્ + ઉ + ખ્ + અ + પ્ + આ + ઠ્ + અ
- ૫. ધ્ + વ્ + અ + ન્ + ઇ
- ૬. ધ્ + અ + ર્ + મ્ + અ
- પ્ર.૨ નીચેના શબ્દોની ધ્વનિરૂપે લખો.
- (૧) જન (૨) સળગી (3) મહાનલ
  - (૪) પરમાત્મા (૫) વરદાન (૬) જિંદગી